

SAMO SKRALOVNIK

Jeruzalem, mesto na prepihu zgodovine¹

Kje v Svetem pismu prvič srečamo Jeruzalem?
Kaj vemo o etimologiji toponima Jeruzalem?

Nobeno mesto ni tako svetopisemsko kot Jeruzalem, vendar ga Izraelci sami niso zgradili niti imenovali. V svoji dolgi zgodovini je bil Jeruzalem napaden 52-krat, osvojen 44-krat, oblegan 23-krat in uničen dvakrat.

Prvo svetopisemsko omembo Jeruzalema najdemo v 1 Mz 14,18, kjer se srečata Abraham in Melkízedek: »Salemski kralj Melkízedek pa je prinesel kruha in vina. Bil je duhovnik Najvišjega Boga.« Judovsko izročilo je Salem enačilo z Jeruzalemom: »V Salemu je bil njegov šotor ...« (Ps 76,3) Salem je okrajšano ime Jeruzalema in izvira iz istega korena kakor beseda mir. Ker se Abraham pokloni Melkízedeku kot višjemu od sebe, je izročilo v tem duhovniku »Boga Najvišjega« na nek način prepoznavalo in priznavalo prototip kasnejše vloge in institucije duhovništva v Jeruzalemu. Verjetno so v Jeruzalemu častili božanstvo s tem imenom, Salem, preden je David osvojil mesto. Jožef Flavij zatrjuje, da je bil Salem po Melkízedekovem času preimenovan v Jeruzalem (Ant.10.10).

Mesto se z »novim« imenom Jeruzalem prvič omenja v Joz 10,1 v kontekstu osvajanja obljubljenе dežele pod vodstvom Jozueta. Sod 1,8 poročajo, da so Izraelci Jeruzalem osvojili, vendar je verjetneje, da so Izraelci v obdobju naseljevanja zavzeli le del Jeruzalema. Kasneje so mesto zasedli Jebusejci² in šele štiristo let kasneje je David zavzel Jeruzalem in ga postavil za prestolnico združenega kraljestva (2 Sam 5,6). To pomeni, da je bilo v času, ko so se Izraelci z Davidom na čelu namestili v Jeruzalemu, mesto kot tako in tudi ime mesta že dolgo uveljavljeno.

Če pogledamo izven konteksta Svetega pisma, se najbolj verjetno zdi – kakor je

razvidno iz Amarnskih pisem³ iz 14. stol. pr. Kr. – da je bilo izvirno ime mesta »Ursalim«, kar je najverjetneje sestavljena dveh besed: glagola yaru (»vzpostaviti, ustanoviti«) in imena Salim (ali Salem), kanaanskega božanstva mraka, teme. Skupaj torej: »mesto Salema« ali »bivališče Salema« ali »ustanovljen, utemeljen od Salema«.

Izraelci ob osvojitvi mesta niso preimenovali, ker je bilo njegovo ime – transliterirano v hebrejščino – zelo pomenljivo. Brez dvoma drugi in prevladujoči del imena spominja na besedo שלום (šalom), kar pomeni mir. Koren te besede označuje popolnost, celovitost in trdnost, stanje popolnosti, harmonije ali

ne-(raz)deljenosti (v duhovnem in političnem smislu). Vključuje tudi blaginjo (1 Mz 43,27), zdravje in varnost (Ps 38,4). Moški samostalnik שלם (*šelem*) pomeni mirovno daritev ali daritev za zaveznitvo ali prijateljstvo (Am 5,22, 2 Mz 24,5). Prvi del imena pa je hebrejsko občinstvo spomnil na glagol ירה (*yara*), metati, oditi ali ustreliti. Uporablja se pretežno na lokostrelskem področju, povezan je tudi z deževjem (Oz 6,3) – in končno s poučevanjem (2 Mz 35,34; Prg 4,4). Iz istega korena pride tudi beseda Tora! Ime Jeruzalem se torej nikoli ni spremenilo, ampak je bilo hebrajizirano.

KAKO DOLGO ČASA JE, ČE UPOŠTEVAMO ARHEOLOŠKA IZKOPAVANJA IN DOGNANJA, JERUZALEM PRAVZAPRAV ŽE NASELJEN? KDAJ V ZGODOVINO JERUZALEMA STOPIJO JUDJE?

Najstarejši del mesta je bil naseljen v 4. tisočletju pr. Kr., zaradi česar Jeruzalem velja za eno najstarejših mest na svetu, govori-mo o več kot 5000 let kontinuirane naseljene zgodovine. Arheološki dokazi kažejo, da je bila prva naselbina locirana blizu Gihonskega izvira 4500–3500 pr. Kr. (t. i. proto-kanaan-sko obdobje).

Judje v to zgodovino Jeruzalema stopijo bržčas v času osvajanja obljubljenе dežele pod vodstvom Jozueta v 12. stol. pr. Kr. (1220–1200). Sod 1,8 poročajo, da so Izraelci Jeruzalem osvojili in uničili, požgali z ognjem: »Judovi sinovi so se bojevali tudi proti Jeruzalemu, ga zavzeli, udarili z ostrim mečem in mesto požgali z ognjem.« Jeruzalem si je popolnoma podvrigel šele David (prim. 2 Sam 5) in Izraelci so v obdobju naseljevanja verjetno zavzeli le del Jeruzalema, če sploh. To obdobje popisuje Jozuetova knjiga, kjer svetopisemski pisec želi predvsem poudariti odličnost in pomembnost, ki jo je imel Jeruzalem v zgodovini izvoljenega ljudstva (iz kasnejše perspektive). Osvojitev oz. osvajanje obljubljenе dežele je namreč za svetopisemskega avtorja najprej teološki

dogodek, šele nato zgodovinski. Nekateri deli te knjige, npr. poročili o prehodu čez Jordan in o zavzetju Jerihe, imajo liturgičen značaj in jih moramo zato razumeti najprej v teološki razsežnosti, nikakor pa ne smemo izključiti njegove zgodovinske vrednosti. Na mestih, na katerih so izkopavali (npr. Hacór, Joz 11,10), ustrezno arheološko plast označujejo ruševine in osiromašenje bivališč in orodja.

Kasneje so mesto zasedli Jebusejci in šele štiristo let kasneje je David zavzel Jeruzalem in ga postavil za prestolnico združenega kraljestva (2 Sam 5,6). Jeruzalem je moral David najprej osvojiti, kajti mesto je pripadalo Jebusjcem. Benjaminov rod, na katerega ozemlju je bil Jeruzalem, jih ni mogel pregnati (prim. Joz 15,63; Sod 1,21) – predvsem zaradi njihove odlične obrambe, tj. naravne lege Jeruzalema. Jeruzalem je bil postavljen na ozek trikotnik med Cedronsko in Tiropejsko dolino zahodno od Oljske gore. Sveto pismo tako poroča: »Kralj je šel s svojimi možmi v Jeruzalem proti Jebusejcem, ki so prebivali v deželi. Rekli so Davidu: 'Ne prideš sem noter, marveč te bodo slepi in hromi pregnali;' mislili so: 'David ne bo prišel noter.'« (2 Sam 5,6) Jebusejci so bili tako dobro zavarovani, da je nastal pregovor o pohabljenih, ki bi ga mogli obraniti. »Tisti dan je David rekel: 'Kdor koli hoče premagati Jebusejce, mora doseči jašek.'« (2 Sam 5,8). Pojem »jašek« je nejasen, najverjetneje gre za naravni predor, ki je iz mesta vodil do izvira Gihon. Kdor bi zavzel ta podzemeljski prehod, bi lahko nepričakovano vdrl v mesto in ga oplenil, zavzel. Izvir pitne vode je bil odločilnega pomena za mestno naselbino. Studenec zunaj obzidja je bil neuporaben v primeru obleganja. Zato so ga ali obzidali in s tem vključili v mestno področje ali pa so skušali do studenca speljati skrito pot iz notranjosti mesta. Strokovnjaki danes niso enotnega mnenja glede t. i. Warrenovega rova v Jeruzalemu. Gre za delno naravno kraško tvorbo, ki so jo verjetno razširili v rov v smislu dostopa do vode. Ni pa povsem jasno, ali so ga usposobili za črpanje vode že Jebusejci - beseda *cinór* (צִנּוֹר) (2 Sam

5,8) bi lahko označevala vodni rov, ki je vodil od studenca v mesto.

KAKO BOGAT (IN ZANESLJIV) VIR JE SVETO PISMO ZA RAZBIRANJE ZGODOVINE JERUZALEMA IN SVETE DEŽELE?

Preden odgovorimo na to vprašanje, je potrebno razumeti, kako so v tistem času dojemali »zgodovino« in sploh, kakšen je bil namen pisanja svetopisemskih avtorjev. Se pravi, razumeti je potrebno, kakšen odnos obstaja med tem, kar so svetopisemski pisatelji opisovali in samim potekom zgodovine.

To vprašanje pride do izraza v času razsvetljenstva, to je v 18. stol. po Kr., ko se v Evropi poudarja prvenstvo razuma in se postavlja pod vprašaj vse, kar ni oprijemljivo ali ne moremo razumsko preveriti. Kritično razmišljanje zadeva vsa področja človeškega znanja in vključuje tudi odnos do Svetega pisma. Avtorji omenjene kulturne usmeritve postavljajo različna vprašanja in kritike Svetemu pismu: ali se je resnično zgodilo to, kar poroča Sveto pismo?

Najprej je potrebno upoštevati, da so svetopisemski pisatelji zbirali vsebino dogodkov, o katerih so pisali veliko kasneje; izpustili so določene elemente, ker so imeli predvsem namen posredovati teološki nauk. Ko se soočamo z vprašanjem zgodovine v Svetem pismu, je potrebno torej razlikovati med današnjim pojmovanjem zgodovine in razumevanjem zgodovine v starodavnih časih, in predvsem med *zgodovino človeštva* in *zgodovino odrešenja*. Zgodovina človeštva obravnava človeški pogled na zgodovino oz. analizira potek dogodkov, da bi omogočili spoznanja vzrokov določenega dogajanja ali zgodovinskih pojavov in jih ovrednotili. Pri zgodovini odrešenja pa ima posebno mesto teološki namen pisatelja, ki hoče posredovati nauk o Božjem delovanju v zgodovini: cilj zgodovine odrešenja je torej pokazati, kako Bog deluje in odreši svoje ljudstvo in postopoma celo človeštvo, in ne tako poročati o samih

zgodovinskih dogodkih. Sveto pismo nam poroča torej o odnosu med Bogom in njegovim ljudstvom znotraj zgodovine človeštva. Ne gre za dve ločeni zgodovini, ampak za poročilo o zgodovini odrešenja, ki se odvija znotraj zgodovine človeštva.

To pa ne pomeni, da zgodovina ni pomembna postavka za Sveto pismo: obratno, odrešenijsko sporočilo Stare zaveze lahko dojemamo, ko poglobljamo razumevanje zgodovinskih razmer, v katerih so Izraelci živeli. Kaj to konkretno pomeni, lahko pokažemo na dveh primerih. Že omenjeno mesto Hacór je bilo po poročanju Svetega pisma (Joz 11,10) uničeno in arheološke raziskave to potrjujejo – arheologi so odkrili iz tega obdobja arheološko plast, ki označuje ruševine oz. porušenje. Arheologi so npr. ugotovili, da so bila v 13. stoletju pr. Kr. porušena številna mesta v Palestini. To lahko povežemo s svetopisemskimi poročili o Józuetovih osvajanjih. Toda same ruševine ne govorijo o tem, kdo je bil osvajalec. Izraelci so bili tisti čas praktično nomadi, ti pa za seboj ne puščajo arheoloških »usedlin«. Nomadi ali polnomadi iz puščave namreč ne prenašajo s seboj predmetov, ki bi mogli obstati, tudi hiš ne zidajo takoj. Če pa ostanejo, se prilagodijo dotedanji kulturi v deželi, zato je težko videti prelom, ki bi dokazoval obstoj novega naroda.

Kritičen znanstvenik mora tako kot možnost predvideti tudi drugačne »scenarije«, morda so Izraelci prišli v deželo v kakem drugem času in te ruševine pomenijo kakega drugega osvajalca. Arheolog de Vaux poroča: »Nikoli ne bomo mogli spisati zgodovinskih življenjepisov Abrahama, Izaka in Jakoba. Pa tudi prave zgodovine razdobja očakov ne. Vedno nam bo primanjkovalo potrebnih elementov. Tisti pa, ki jih imamo v Svetem pismu in zunaj njega, nam govorijo, da so začetki in oblikovanje izraelskega ljudstva zelo zapletena zadeva.«

To lahko ponazorimo še s »palmovim mestom«, tj. mestom ob Mrtvem morju, Jeriho. To je bilo prvo mesto, ki so ga Izraelci osvojili ob vstopu v obljubljeni deželo. Izrael je po pripovedi Peteroknjižja pred Mojzesovo

smrtjo dosegel Moabske planjave vzhodno od Jordana nasproti Jerihi (4 Mz 33,50; 36,13; 5 Mz 32,49; 34,1). Jeriha je bila že od mlajše kamene dobe (8000–4000 pr. Kr.) bogato poljedelsko naselje in pogosta tarča lačnih roparskih tolp z onkraj Jordana. Ko so Izraelci po pripovedi prečkali Jordan (Joz 3–4) in opravili obrezo moških ter prvič obhajali pasho v obljubljeni deželi (Joz 5), je Jeriha predstavljena kot dobro utrjeno kanaansko mesto. V Joz 6 je opisano, kako je Izrael zavzel to mesto, s pihanjem oz. trobljenjem v rogove se mestno obzidje samo od sebe sesuje. Arheologi so odkrili na griču Tel es Sultan, griču razvalin stare Jerihe, ostanke mogočnih obzidij iz različnih obdobj. Pokazali so, da področje Jerihe v času domnevnega Jozuetovega napada (ok. 1200 pr. Kr.) ni bilo naseljeno ali vsaj ni bilo mesto v obzidju. Izkopani zidovi so postavljeni ok. 2100 pr. Kr. in zrušeni v 16. stol. pr. Kr. Tako smemo sklepati, da je pripoved simbolična in/ali neresnična (z vidika zgodovinskega).

KAKŠNO MESTO JE JERUZALEM ZAVZEL V POLITIČNEM IN VERSKEM ŽIVLJENJU DAVIDOVEGA KRALJESTVA?

V prvem obdobju stalne naselitve v Kanaanu je Izrael, zveza dvanajstih rodov, zelo ohlapna politična zveza. Prvi korak v smeri povezovanja je storil Jozue. V Sihemu je dvanajst Izraelovih rodov pristalo na pogodbo, ki je potrdila njihovo versko enotnost in vzpostavila določeno narodno enovitost (Joz 24). Šele z Davidom izraelska zveza postane nacionalna država in prevzame vzorec sorodnih kraljestev Transjordanije. Ravno v tem smislu igra pomembno vlogo prav Jeruzalem.

Z osvojitvijo jebusejske trdnjave na nevtralnem ozemlju med severnimi in južnimi rodovi (ok. 995 pr. Kr.) je David naredil pomemben korak in odlično taktično potezo pri združitvi vseh izraelskih rodov (prim. 2 Sam 5,6–9). Vendar režim personalne unije in poizkus kraljestva traja le dve generaciji. Ob smrti

Salomona, Davidovega sina in naslednika, sta se Izrael in Juda ločila in oblikovala dve nacionalni državi – vsaka s svojo prestolnico, Juda z Jeruzalemom (Južno kraljestvo), Izrael s Samarijo (Severno kraljestvo). Jeruzalem torej v judovskem kontekstu začne obstajati kot prestolnica v času kratke dobe personalne unije (kraljestvo, ki je bilo združeno kot Velika Britanija ali dualistična monarhija, kakršna je bila AvstroOgrska).

V verskem smislu prenos prestolnice v Jeruzalem pomeni začetek vzpostavljanja religije z enim samim verskim središčem. Pred tem – in še dolgo po tem – poznamo celo kopico verskih središč, templjev, raztresenih po ozemljih dvanajstih rodov. Npr. Gilgal, Šilo, Micpa, Gibeon, Dan ... v resnici je imela vsaka vas svoje lokalno svetišče. Od vseh teh svetišč iz stare izraelske dobe je najkasnejše jeruzalemsko. Ustanovljeno je bilo šele pod Davidom.

Ko je David osvojil Jeruzalem, je dal tja pripeljati skrinjo zaveze (2 Sam 6). Napravili so versko procesijo, vzklikali, trobili na rogove, David pa je daroval in plesal pred skrinjo. Skrinjo so končno postavili na njen *mâkôm*, »sveto mesto«, pod šotor, ki so ga napravili zanj. Davidovo dejanje je imelo pomembne posledice. Najprej s političnega vidika: v glavno mesto, ki ga je sam osebno osvojil in ki ni pripadalo nobenemu izmed dvanajstih rodov, je posadil skrinjo, ki so jo vsi rodovi častili in je postala središče skupnega bogoslužja, ter s tem utrdil svojo oblast nad vsemi deli ljudstva in zagotovil njihovo povezanost. Še pomembnejši pa je bil verski vidik: ustanovitev svetišča za skrinjo je pomenilo, da je Jeruzalem dedič svetišča v Šilu in šotora v puščavi. Šele s prihodom skrinje je Jeruzalem postal sveto mesto in ta verska vrednota bo zatemnila njegovo politično pomembnost: obstala bo tudi ob delitvi Davidovega kraljestva in celo ob izgubi narodne neodvisnosti.

V OBDOBJE PO VRNITVI JUDOV IZ BABILONSKE SUŽNOSTI, SE PRAVI V ČASU PERZIJSKE TER NATO

HELENISTIČNE NADOBLASTI, SE ZDI, DA SE JERUZALEM NI USPEL VPISATI V PLANETARNI ZGODOVINSKI SPOMIN. KAJ LAHKO TOREJ REČEMO O TEM OBDOBJU?

721 pade Severno kraljestvo, nato 587 še Južno z Jeruzalemom, mesto je bilo takrat uničeno, razdejano, tempelj porušen, ljudstvo odpeljano v izgnanstvo. Leta 538 pr. Kr. je Kir Veliki (perzijski) izdal odlok o vrnitvi, s katerim je pooblastil Jude, da se smejo vrniti v Jeruzalem in ponovno pozidati tempelj na stroške kraljeve blagajne – vrnil jim je tudi zlato in srebrno opravo, ki jo je Nebukadnezar odnesel kot plen.⁴ Prerok Izaija (t. i. Drugi Izaija) pozdravlja perzijskega kralja Kira kot osvoboditelja, kot orodje v Božjih rokah za osvoboditev. Iz 45 spada v drugi del Izaijeve knjige, ki odseva dobo izgnanstva (587–538 pr. Kr.): »Tako govori GOSPOD svojemu maziljencu Kiru, ki sem ga prijel za desnico, da pred njim porazim narode in odpašem ledja kraljem, da pred njim odprem duri in nobena vrata ne ostanejo zaprta. Jaz bom hodil pred teboj in zravnaval okope, razbijal bronasta vrata in lomil železne zapahe. Dal ti bom skrite zaklade, bogastva v skrivališčih, in spoznal boš, da sem jaz GOSPOD, ki sem te poklical po imenu, Izraelov Bog! Zaradi svojega služabnika Jakoba in svojega izvoljenca Izraela sem te poklical po imenu in te odlikoval, ne da bi me bil poznal. Jaz sem GOSPOD in drugega ni, razen mene ni nobenega Boga, opasal sem te, ne da bi me bil poznal.« (Iz 45,1-5)

Prvi izgnanci, ki so se po Kirovem razglasu vrnil v Jeruzalem, so postavili nov oltar na mestu nekdanjega (Ezr 3,26) in začeli tempeljska dela obnove (Ezr 5,16). Zdi se, da so takrat le očistili temelje starega zidovja in izravnali okolico. To obdobje si lahko bolje ogledamo v luči Nehemije, karizmatičnega voditelja, ki je vodil povratek judov v Jeruzalem. V Svetem pismu imamo knjigo, ki nosi njegovo ime in opisuje prav to zgodovinsko-teološko obdobje. Nehemija je bil

kraljevi točaj v perzijski prestolnici Suze. To je bila visoka dvorna funkcija, ne »služba pri mizi«. Kot kaže, je bil Nehemija imenovan za guvernerja v Jeruzalemu, saj je predstavljen kot »človek, ki bo odslej skrbel za dobro Izraelovih sinov« (2,10). Ko prispe v Jeruzalem, se prvo noč brez spremstva poda na obhod mesta, ogleduje si ruševine, šteje vrzeli v zidu in ocenjuje škodo: »Tako sem odšel ponoči skozi Dolinska vrata k Zmajevemu studentu in do Gnojnih vrat. Ogledoval sem si jeruzalemsko obzidje, ki je bilo v razvalinah in njegova vrata požgana z ognjem. Potem sem šel dalje k Studenčnim vratom in h kraljevemu ribniku. Tam ni bilo mesta, kjer bi ga mogel prebroditi z živaljo. Zato sem se ponoči povzpел po dolini navzgor in si ogledoval obzidje. Vrnil sem se in prišel domov skozi Dolinska vrata.« (Neh 2,13-15) Stanje mesta je bilo izjemno slabo.

Mesto v razvalinah je tako odgovor na vprašanje, zakaj se v tem obdobju Jeruzalem ni uspel vpisati v planetarni zgodovinski spomin. Morda še pomembneje, Jeruzalem ni bil suveren, temveč pod tujo nadoblastjo. Kir s svojim razglasom (Ezr 1,2) ni dovolil vzpostaviti kakšne nove države, njegova oblast, suverenost nad Jeruzalemom ostaja. Na to namigujejo nasprotniki Nehemijevih načrtov o obnovi: »Ali se hočete upreti kralju?« (2,19). Zidati obzidje mestu, ki je bilo nekoč prestolnica kraljestva, je bilo politično tvegano. Jeruzalem je bil, če smem tako reči, »na piki«, saj je bil znan zaradi svoje zgodovine upiranja in kljubovanja velesilam.

KAKO V ZGODOVINO JERUZALEMA ZAREŽE PRIHOD RIMLJANOV?

Leta 333 pred Kristusom je perzijskega kralja Darija III., naslednika Kira, pri Isu premagal Aleksander Veliki. To pomeni konec perzijskega vpliva, prinaša pa s seboj druge pomembne kulturne in duhovne spremembe, helenizem. Po Aleksandrovi smrti (323 pred Kristusom) je bila Palestina dodeljena Ptolomejcem in ta rodbina je vladala v miru in brez

večjih nemirov do leta 198 pred Kristusom, ko je Palestino zasedel Selevkid Antioh III. (iz Sirije) in pregnal Ptolomejce. S tem se je začel krepiti helenizem, leta 175 so v Jeruzalemu zgradili gimnazijo (telovadnico) in Jeruzalem se počasi spreminja v helenistično mesto. To je povzročalo med Judi nezadovoljstvo in Antioh IV. je vzel notranje izbruhe za povod, da leta 169 pred Kristusom opleni tempelj in ga s tem oskruni. Začne se versko preganjanje pod streho helenizacije. Odgovor nanj predstavlja delovanje Makabejcev. Ti so sprva (delno) uspešni, kasneje pa vladanje dinastije Hašmonejcev zaznamujejo notranji spori in boji za oblast znotraj vladarske družine. Ko se leta 67 pred Kristusom Aristobul II in Hirkan II nista mogla zediniti glede nasledstva, so nastopili Rimljani. Leta 63 pred Kristusom je Pompej zasedel judovsko ozemlje, ki obsega vso Palestino, in ustanovil rimsko pokrajino Sirijo.

Leta 4 pred Kristusom umre Herod. Sprva so ga nasledili nasledniki, a kmalu je neposredno oblast nad Judejo-Samarijo prevzel Rim s svojimi upravitelji (s sedežem v Cezareji ob Sredozemskem morju). Sodstvo je bilo urejeno po judovski postavi; to so Rimljani priznali kot državni zakon za vse Jude v rimskem cesarstvu. O sodnih vprašanjih je odločal véliki zbor, ki se je imenoval sinedrij. Ta je štel enainsedemdeset posvečenih članov, izvedencev v verskih in civilnih zadevah, vodil pa ga je véliki duhovnik. Véliki zbor je imel tako velika pooblastila, da so bili rimskemu upravitelju pridržani le primeri smrtne obsodbe. Ob izbruhu judovske vojne leta 67 po Kristusu je Palestina postavljena pod vojaško poveljstvo Vespazijana. Ko postane leta 69 po Kristusu Vespazijan rimski cesar, preda vodstvo rimske vojske svojemu sinu Titu. Leta 70 po Kristusu je Jeruzalem zavzet, mesto deloma, tempelj pa v celoti porušen. Palestina postane v istem letu cesarska pokrajina pod poveljstvom generala X. legije, ki ima svoj sedež v Cezareji. Veliki zbor izgubi kot politično-verska oblast svoj obstoj; farizeji se umaknejo v Jamnijo (Jabne). Ker od tedaj ni več mogoč daritveni

obred v templju, uvedejo farizeji nov pogled na Sveto pismo kot podlago za judovsko vero in tako zagotovijo nadaljnji obstoj judovstva.

KAR NEKAJ POZORNOSTI BI NAJBŘŽ VELJALO NAMENITI DUHOVNI KLIMI, SREDI KATERE SE PO LETU 30 RODI KRŠČANSTVO ...

VJezusovem času je judovstvo v socialnem in verskem pogledu homogeno. Temelj judovstva je vera v enega Boga in postavo, ki predstavlja absolutno normo. Odnos do postave je bil dokaj dinamičen ter je dopuščal precej verske svobode in strpnosti. Življenje Judov je določala razlaga Postave. Verovali so, da je popolna, ker izhaja od Boga, a so se obenem zavedali, da razumevanje predpostavlja razlago. Zato se je poleg pisane postave uveljavila tudi ustna, tj. izročilo očetov. Nova zaveza imenuje judovske razlagalce postave pismouke. To omogoča različnost, pluralnost pogledov.

Hkrati ne moremo spregledati nekakšnega »političnega krča«, namreč, da je bil Izrael v dobi po izgnanstvu obsojen na pasivno držo na ravni visoke politike – bil je namreč pod konstantno nadoblastjo; (novo)babilonsko, perzijsko, helenistično in končno rimsko. Omenjena (duhovna) dejavnost je bila tako omejena na področja, kjer so menili, da je to dovoljeno. Upanje pa se je usmerilo v prihodnost, v Mesijanska pričakovanja.

Čez vso Staro zavezo je pri Izraelcih rastlo hrepenenje, da bi Bog prebival med Izraelci in da bi oni bili njegovo ljudstvo. Že na samem začetku je Izrael razumel Boga kot tistega, ki rešuje (npr. iz Egipta) in z ljudstvom sklepa zaveze (na Sinaju z Mojzesom in druge). Mojzes tako po Božjem naročilu naredi skrinjo za plošče z zapovedmi, ki postane skrinja zaveze, znamenje, da Bog prebiva *sredi med njimi*. Postavili so si šotor, kjer je ta skrinja – Božja navzočnost – prebivala. Šotor je dokaz, da se zaveza uresničuje, da je *Bog med njimi*. Ko so vstopili v obljubljenno deželo, so lahko šotor zamenjali z zidanim svetiščem, ki

je postalo versko in narodno središče. Tempelj je bil kraj prebivališča Boga in dokaz, da je Bog na njihovi strani, da je njihov Bog, in tako so Boga priklepali nase. Preroki in tudi Jezus bodo poudarjali, da za življenje z Bogom ni dovolj, da se imenujejo Abrahamovi potomci, ampak da morajo biti vedno pripravljeni spreobrniti se. Samo takrat bodo sposobni sprejeti Odrešenika – resničnega Mesija. Mesija, ki bo narodu zagotovil resnično varnost – *odrešenje*, ne more biti noben, še tako mogočen kralj. Izvoljeno ljudstvo se je zavedalo, da Mesija ne bo le rešitelj pred različnimi zemeljskimi sovražniki, ampak bo njihov Odrešenik, bo Bog sredi med njimi. Hrepenenje po Mesiju – Rešitelju – se postopoma pogloblja v hrepenenje po Odrešeniku. *Odrešenik* je dopolnitev pojma Mesija. Pričakovali so odrešenijsko moč, ki bi bila med njimi, to je Bog z nami (*Emanuel*). Skozi zgodovino Izraela lahko tako sledimo dvema tokovima mesijanskega pričakovanja:

- zgodovinska smer, ki govori o Mesiji kot kralju, rešitelju; v tem kontekstu lahko razumemo tudi različne politične predstave o Mesiji;
- preroška smer, ki slika Mesijo kot Davidovega potomca po obljubi, ne po mesu; to bo trpeči Gospodov služabnik (Iz 42), ki bo s svojo pravičnostjo zaslužil odrešenje (prim. 8,17; 12,18-22).

Novozavezni spisi soglasno dokazujejo, da je Jezus izpolnitev teh hrepenenj, Mesija v pravem pomenu besede.

KAKŠNI SO BILI ODNOSI MED JUDOVSKO ORTODOKSIJO IN PRVIMI KRISTJANI? KAKO SO SE TA TRENJA ODRAŽALA V MESTNEM ŽIVLJENJU?

Temu vprašanju – odnosu med Postavo in evangelijem – se posvečajo že evangeliji, posebej evangelist Matej, veliko tudi Pavel v svojih spisih. Gre za temeljno vprašanje, ali je Postava (in tempelj) še obvezujoča za kristjana, dovčerajšnjega Juda? Ohraniti moramo v mislih, da je bila prva skupnost

kristjanov sestavljena iz Judov, tudi Jezus sam je bil Jud.

V Apd 1–3 Luka opisuje idealno podobo prehoda iz judovske vere v krščanstvo in še ne uvaja nasprotij, čeprav so se ta pojavila najbrž na samem začetku. Odlomek o ozdravljenju hrome pri tempeljskih vratih v Apd 3 priča, da so se apostoli v začetku še udeleževali judovskih molitev v templju in se niso imeli namena ločiti od Judov. Vsaj na začetku, zgodaj po Kristusovi smrti še ne moremo govoriti o hudih trenjih – dokler je bilo Jezusovo oznanilo pretežno znotraj judovskega konteksta. Vseeno smo v Jeruzalemu že zgodaj priča prvim napetostim: vklenitev Petra in Janeza v ječo (Apd 4,1-22), vklenitev apostolov v ječo (Apd 5,17-42), usmrnitev Štefana (Apd 6,7–8,1).

Novo poglavje odpre večje število poganov, ki niso poznali Postave. To vprašanje prva krščanska skupnost razreši ravno v Jeruzalemu, na t. i. prvem cerkvenem zboru. Povod za ta zbor je bilo Petrovo videnje v Apd (10,9-16). Videnje je opisano na apokaliptičen način, saj je vezano na vidno podobo, spremlja ga odprtje neba in pojav predmeta, ki se spušča. Opis tega skrivnostnega predmeta je nejasen: velik platnen prt ali posoda vsebuje vse vrste živali, našete po klasičnih judovskih kategorijah (1 Mz 1,30; 6,20; 7,14). Videnje lahko razložimo s teologijo stvarjenja, ki relativizira razlike med čistimi in nečistimi živalmi, saj te še niso obstajale, ko jih je Bog ustvarjal. Glas z neba Petru naroča, naj jih zakolje. Peter to odločno zavrne zaradi zvestobe Postavi, ki prepoveduje uživanje nečistih živali. Zagotavlja, da v tem Postave ni še nikoli prekršil. Petrova reakcija kaže na trdno zasidrano miselnost Judov glede čistosti in nečistosti, ki jo je bilo ob sprejemu poganov v krščansko skupnost potrebno prerasti.

Vse to pa pripravlja razmere za t. i. Jeruzalemski zbor (Apd 15). Ker je šlo pri odnosu kristjanov do Postave za velika in prelomna vprašanja judovske in krščanske identitete, dokončne rešitve ni bilo mogoče pričakovati čez noč. Cerkev judovske tradicije v Judeji

je iskala načine, kako se soočiti s cerkvami pretežno poganske tradicije, ki jih je ustanavljal Pavel. Šlo je verjetno za najpomembnejše zborovanje, kar jih je bilo v zgodovini krščanstva, kajti zbor v Jeruzalemu je posredno odločil, da je vsak človek povabljen hoditi za Jezusom, da vere v Kristusa ni mogoče omejiti z mejami judovstva in da lahko vsaka kultura sprejme oznanilo o odrešenju.

Na zboru so prisotni apostoli, starešine in celotna jeruzalemska skupnost, podani so govori vseh pomembnih avtoritet. V izhodišču je predstavljen spor zaradi trditve nekaterih, da je obreza pogoj za sprejem poganskih kristjanov v skupnost. Petrov govor se opira na poganske binkošti in dogodek spreobrnjenja Kornelija, kar ga je osebno prepričalo, da tudi pogani lahko prejmejo Svetega Duha, da odrešenje izhaja samo od Jezusa (10,1-11,18). Jakobov govor (15,13-21) povzema Petrovo misel, jo potrjuje s svetopisemskim citatom (Am 9,11-12) ter nanaša na konkretno situacijo z apostolskim dekretom. Jakobov dekret vsebuje štiri navodila (klavzule) za pogane:

- ne omadeževati se s tem, kar je darovano malikom, to je, ne jesti mesa živali, ki so bile zaklane za poganske daritve (3 Mz 17,8-9);
- ne nečistovati, kar prepoveduje sklepanje zakonskih zvez med bližnjimi sorodniki in nečistovanje zlasti v obrednem pomenu (3 Mz 18,6-18);
- vzdržati se mesa zadavljenih živali (3 Mz 17,13-14);
- vzdržati se krvi (3 Mz 17,10-12).

Vsa navodila izhajajo iz t. i. Svetostne postave (3 Mz 17-18), ki je obvezovala tako Juda kakor tujca na ozemlju Svete dežele. Čeprav so to v prvi vrsti pravila obredne, pravne narave, imajo svoje posledice v moralnem življenju. Ta pravila omogočajo sobivanje judovskih in poganskih kristjanov znotraj iste skupnosti, ko odpravljajo nevarnost malikovanja, neurejenega spolnega življenja itd. Dekret vsebujejo praktična navodila in ne pravil. Dekret od poganskih kristjanov zahteva tisti najmanjši del sprejetja Postave,

ki bo omogočal skupna srečanja poganskih in judovskih kristjanov in skupno obredno življenje.

KAKŠNO ZAREZO V ZGODOVINI JERUZALEMA IN ZGODOVINI JUDOV PREDSTAVLJA UNIČENJE DRUGEGA TEMPLJA L. 70?

Zelo globoko. Tako globoko, da govorimo o judovstvu drugega templja ali zgodnjem judovstvu (ki zajema čas od babilonskega izgnanstva (587 pr. Kr.) do porušenja drugega templja leta 70 po Kr.) in rabinskem judovstvu, ki se je začelo v post-bibličnem času, od 1. st. po Kr., to je, od časa porušenja drugega templja (l. 70 po Kr.).

Verske skupnosti, ki so bile v strogem smislu vezane na tempelj (npr. saduceji, ki so opravljali duhovniško službo), in pa kumranske skupnosti so po porušenju templja propadle. Farizeji, ki so bili iz vrst laikov in so temeljili bolj kot na templju na Postavi in razodeti Besedi, pa so se znašli v položaju duhovnih voditeljev judovskega ljudstva, ker so morali nadomestiti duhovniški rod.

Odločilno vlogo je odigral farizej Johanan ben Zakaj, ki je še pred koncem prve judovske vojne z dovoljenjem Vespazijana zapustil Jeruzalem in v Jamniji ustanovil rabinsko akademijo in akademski sinedrij, katerega predsednik (*nasi*) je bil uradni predstavnik judovstva, skupaj 85 rabinov. Tu so nastajali temelji rabinskega (postbibličnega) judovstva, ko je bilo potrebno ustvariti novo razlago halake in nove modele obnašanja, kakor jih je poznalo judovstvo drugega templja. Proti koncu 1. st. so na jamnijski sinodi ustalili judovski kanon in tudi liturgična pravila za sinagogalno življenje.

Daljnoročne posledice teh dogodkov, ki trajajo še danes, pa so vidne v dejstvu, da se je središče judovskega verskega življenja moralo preseliti v diasporo, to je izven Judeje, ki je sicer obljubljena dežela, in izven Jeruzalema. Sad začetnega obdobja nastajanja rabinskega judovstva, zaznamovanega

s porušenjem templja v Jeruzalemu in z dvema judovskima vojnama, je oblikovanje Mišne. Vprašanje, ki je bilo temeljno za to generacijo Judov, ki je ustanavljala rabinsko judovstvo, se glasi: »Kako naj izrazimo službo Bogu brez templja, brez tempeljskih daritev, po katerih Bog obnavlja zavezo in odpušča?« To vprašanje je v temelju zadevalo način verskega življenja, saj je bilo Judom odvzeto to, kar je bilo zanje najbolj pomembno, tempelj v Jeruzalemu. Ko je torej ugasnilo darovanje v templju, je postalo bistvenega pomena vprašanje, s čim nadomestiti tempeljske daritve v odnosu z Bogom. Odgovor na to drugo katastrofo, ki jo predstavlja porušenje drugega templja in dve judovski vojni, je bil zaupan »modrecem«, ki so izhajali predvsem iz vrst farizejev. Vedno bolj je bilo jasno, da lahko Judje samo preko študija Postave zopet najdejo trdne in trajne temelje, ki bodo zagotavljali kulturno in versko identiteto izvoljenega ljudstva. Največji sad rabinskih akademij, ki so delovale na področju Galileje v 2. in 3. st. po Kr., je pomenila redakcija Mišne, ki je za rabinsko judovstvo druga najpomembnejša knjiga poleg Postave. Mišna je bila urejena okoli leta 200 pod vodstvom rabija z imenom Jehuda ha-Nasi (Juda knez).

Rimske oblasti so tudi po drugem uporju priznavale vlogo judovskega voditelja nasi-ja in ga imele za patriarha. Ta je vodil 70-članski sinedrij rabinov, ki je imel zakonodajno oblast, ki jo je priznavala celotna judovska diaspora v Rimskem imperiju, ne pa babilonska.

KAKŠEN JE BIL ZNAČAJ AELIAE CAPITOLINAE, KI JE ZRASLA NA RUŠEVINAH JERUZALEMA PO VESPAZIJANOVEM RAZDEJANJU? JE BILO TO SPLOH ŠE JUDOVSKO MESTO? JE BILO KRŠČANSKO?

Jozef Flavij v času Vespazijana poroča, da je »Jeruzalem ... tako temeljito uničen do samih temeljev in da ni ostalo nič, kar bi

lahko obiskovalce prepričalo, da je to nekoč bil naseljen kraj«. Nekoliko kasneje, leta 130, se Hadrijan odloči za obnovo. Kljub naklonjenosti Judom in prvotnim načrtom, da obnovi sam tempelj, se kasneje odloči obnoviti mesto kot rimsko kolonijo za svoje legionarje.

Aelia Capitolina je mesto, zgrajeno pod cesarjem Hadrijanom na mestu Jeruzalema, ki je ležal v ruševinah - po obleganju 70. leta. To je uradno ime Jeruzalema do leta 638, ko so mesto osvojili Arabci. Ime Capitolina označuje, da je bilo novo mesto posvečeno Jupitru Capitolinusu; tempelj je bil zgrajen na mestu nekdanjega judovskega templja, tempeljske gore.

Mesto Aelia Capitolina je bilo brez obzidja, zaščiten s posadko Desete legije. Urbana mreža je temeljila na običajnem »križanju« osrednjih cest sever-jug in vzhod-zahod. Ta ulični vzorec je ohranjen v starem mestu Jeruzalem vse do danes. Kot je bilo standardno za nova rimska mesta, je Hadrijan postavil glavni mestni forum na stičišče glavnih cest, danes Muristan.

Judom je bilo prepovedano vstopiti v mesto pod smrtno kaznijo, razen enkrat na leto. Namen teh ukrepov je bil »sekularizirati« oz. romanizirati mesto. Prepoved je bila ohranjena do 7. stoletja, čeprav so kristjani postali izjema: v 4. stoletju je rimski cesar Konstantin ukazal gradnjo krščanskih svetišč v mestu, vključno z baziliko Božjega groba.⁵ Evzebij iz Cezareje, cerkveni zgodovinar iz 4. stoletja, poroča, da je bilo mesto Božjega groba, ki ga je častila jeruzalemska krščanska skupnost, v 1. stoletju najprej zasuto z zemljo, nato pa na istem mestu postavljen tempelj, posvečen Afroditi, ki ga je v 2. stoletju dal postaviti rimski vladar Hadrijan (verjetno z namenom uveljavitve in prevlade rimske državne religije na mestu, kjer je bil »pokopan« Jezus). Konstantin je nato šele v začetku 4. stoletja jeruzalemskemu škofu svetemu Marcijanu ukazal, da se mesto odkoplje in na njem zgradi bazilika.

KAKO SE JE OKREPIL POMEN OZIROMA POLOŽAJ JERUZALEMA PO SPREJETJU MILANSKEGA EDIKTA?

Začelo se je še bolj načrtno omejevanje oblik judovske samovlade in njihova izolacija na eni strani, na drugi pa posledično krepitev krščanskega elementa.

Milanski edikt je verski tolerančni edikt iz leta 313, ki je izenačil kristjane v Rimskem cesarstvu s pripadniki drugih verstev, kar je zanje pomenilo svobodo verovanja in posledično prekinitev preganjanja. Kot smo že povedali, je Judom po drugi Judovski vojni in vse do 7. stoletja vstop v Jeruzalem prepovedan, od časa Konstantina pa je bil dovoljen vstop le kristjanom. Pokopni ostanki iz bizantinskega obdobja so izključno krščanski, kar kaže, da je prebivalstvo v Jeruzalemu v bizantinskem času verjetno bilo krščansko. To pomeni, da Jeruzalem ponovno postane najpomembnejše krščansko referenčno mesto, krščanski center.

V apostolski dobi je bila krščanska cerkev organizirana kot nedoločeno število lokalnih cerkva, ki gleda na Jeruzalem kot glavno središče in referenčno točko. Jakob Pravični, ki je bil umorjen okoli 62, je opisan kot prvi škof Jeruzalema. Rimska preganjanja, ki so sledila judovskim uporom proti Rimu v poznejšem 1. in 2. stoletju, so vplivala tudi na mestno krščansko skupnost in privedla do tega, da je Jeruzalem postopoma zasenčil druga mesta, Konstantinopol, Antiohijo, Aleksandrijo in Rim. To se je spremenilo s povečanjem števila romarjev v Jeruzalem med vladavino Konstantina ter s sklepom Nicejskega koncila leta 325, ki je Jeruzalemu pripisal posebno častno mesto (ne pa tudi metropolitanskega statusa, takrat najvišjega ranga v Cerkvi). Tako ostane do leta 451, ko je Kalcedonski koncil odobril Jeruzalemsko neodvisnost (avtokefalnost) od antiohijskega metropolita. To je pripeljalo do tega, da je Jeruzalem postal patriarhat, eden od petih patriarhatov, znanih kot pentarhija.

KAKŠNO MESTO PRIPADA JERUZALEMU V KONTEKSTU ISLAMSKE TEOLOGIJE?

Jeruzalem velja za sveto mesto v islamski tradiciji, skupaj z Meko in Medino. Čeravno samo mesto Jeruzalem v Koranu ni omenjeno, islamska tradicija razlaga, da je Mohamed obiskal mesto na t. i. nočnem potovanju (*Isra in Mi'raj*). Zaradi takega pomena je bila to prva Kibla (smer molitve) za muslimane. Tukaj danes stoji mošeja Al-Aksa.

Tudi tempeljski hrib je za muslimane sveto mesto, saj verujejo, da je s ploščadi, kjer stoji Kupola na skali, Mohamed v spremstvu angela Gabrijela odšel v nebo. Za Jude je prostor okrog skale najsvetejši kraj na svetu, ker je v obdobju templjev tam stalo Najsvetejše, še prej pa je tam Abraham daroval Izaka.

Teološka pomembnost Jeruzalema izhaja tudi iz močne povezave Islama z Abrahamom (Ibrahim v Koranu). Sveto pismo in judovska tradicija sta namreč že dolgo pred zgodovinskim nastopom Islama povezala Abrahama in darovanje Izaka na Moriji s tempeljskim gričem v Jeruzalemu. Abraham je torej na nek način z darovanim ovnom (namesto Izaka) vzpostavil prototip tempeljskega bogoslužja. Ko primerjamo opise o Abrahamu v Koranu in Bibliji, vidimo, da ima za Koran velik pomen Izmael, sin, ki ga je Abraham imel s Hagaro, egiptovsko sužnjo. Judovska tradicija se sklicuje na rod Abrahama po Izaku, islam pa na rod Abrahama po Izmaelu. Mohamed se skliče na Abrahama tudi zato, da bi bilo sprejemljivo njegovo nasledstvo. Sam predstavlja islam kot najstarejšo religijo, saj sega na sam začetek in obnavlja pristno Abrahamovo vero. Vse to utemeljuje z obnovitvijo monoteizma: Abraham je zanj ustanovitelj pravega monoteizma.

KAKO SE JE ŽIVELO POD KALIFI? JE BILO KAJ MANJ VERSKEGA NASILJA ZDAJ, KO SO V MESTU ŽIVELI

PRIPADNIKI TREH MONOTEIZMOV (IN NE LE DVEH, KAKOR POD RIMOM)?

V zgodnjih stoletjih muslimanske vladavine, zlasti v času Umajjadov (650–750) in Abasidov (750–969), je mesto napredovalo. Geografi tistega obdobja ga opisujejo kot »najplodnejšo pokrajino Palestine«. Pod muslimansko vladavino Jeruzalem ni dosegel političnega ali kulturnega statusa, ki ga uživalo prestolnice Damask, Bagdad, Kairo itd. Zgodnje arabsko obdobje je bilo znano tudi po religiozni strpnosti. Vendar pa je v začetku 11. stoletja egiptovski fatimidski kalif Al-Hakim odredil uničenje vseh cerkva.

KAKO STA V ZGODOVINO MESTA ZAREZALI PRVA KRIŽARSKA VOJNA IN ZLOGLASNI POKOL PO OSVOJITVI JERUZALEMA 1099?

»Zibelko krščanstva, domovino našega Gospoda, matično deželo naše vere ima v lasti brezbožno ljudstvo,« je pridigal papež Urban II. 25. novembra 1095 v Clermon-tu v Franciji.

S svojo pridigo je sprožil gibanje, ki ga danes bolje poznamo pod skupnim imenom križarske vojne. Jeruzalem so leta 638 osvojili islamski Arabci, leta 1076 pa turški muslimani. V času arabske zasedbe so mogli krščanski romarji neovirano obiskovati svete kraje, s turško zasedbo pa se je položaj spremenil. Zato je Urban II. v svoji pridigi nadaljeval: »Svete kraje, ki so jih posvetile Gospodove noge, s svojo tiranijo že dolgo stiska brezbožno ljudstvo Saracenov in drži verne v suženjstvu in podložništvu. Psi so prišli v svetišče in najsvetejše je oskrunjeno. Ljudstvo, ki časti pravega Boga, je ponižano. Častitljivemu ljudstvu ugrabljajo sinove in jih silijo v nečisto pogansko službo, da bi zatajili živega Boga ali ga s sprijenimi usti sramotili. Če pa se brezbožnemu povelju uprejo, jih pobijejo kot živino ...«

Fatimidski (kalifat) nadzor nad Jeruzale-mom se je končal, ko so ga julija 1099 zavzeli

križarji. Vendar so vojaško zmago zasenčili potoki krvi – pokol skoraj vseh muslimanskih in židovskih prebivalcev. Nekateri kronisti poročajo, da je bilo trupel jezdecem do kolen in da so konji dobesečno brodili po krvi. Jeruzalem je po osvojitvi postal glavno mesto kraljevine Jeruzalem.

Krščanski naseljenci so se odločili za obnovo glavnih svetišč, povezanih s Kristusovim življenjem. Cerkev Svetega groba je bila ambiciozno obnovljena kot velika romarska cerkev, muslimanska svetišča na tempeljskem griču (Kupola na skali in Al-Aqsa mošeja) so bila spremenjena v krščanske namene. V ta čas segajo začetki vitezov templjarjev, ki so nastali iz potrebe (ideje) po zaščiti in skrbi za velik pritok romarjev, ki so potovali v Jeruza-lem v 12. stoletju.

KAJ JE ZA JERUZALEMSKE KRISTJANE POMENIL PROPAD KRIŽARSKÉ DRŽAVE IN SALADINOVA OSVOJITEV MESTA?

Jeruzalemsko kraljestvo je zaradi notranjih sporov močno oslabilo – že pred Saladinovim obleganjem. V času tik pred obleganjem je bil položaj v Jeruzalemu zelo klavrn: v mestu je bilo 20.000 beguncev iz celega kraljestva, njihovo število pa je še naraščalo. V celem mestu je bilo samo štirinajst vitezov, zato so šestdeset oprod in meščanov na hitro povišali v viteze in se začeli pripravljati na obleganje. Saladinu sta se medtem pridružili vojski iz Sirije in Egipta.

Saladin je nazadnje privolil v mirno predajo mesta. Za vsakega moškega je zahteval dvajset, za žensko deset in za otroka pet zlatnikov odkupnine. Tiste, ki odkupnine ne bi mogli plačati, bi prodal v suženjstvo. Kasneje je ta znesek znižal. Prebivalci so imeli za plačilo odkupnine približno mesec dni časa, rok pa se je po nekaterih podatkih najbrž podaljšal na 50 dni. Saladin je bil velikodušen in je zastonj izpustil mnogo takih, ki bi morali v suženjstvo. Saladin je dovolil urejen odhod iz mesta in preprečil ubijanje, ki je bilo za

križarska osvajanja mest običajno. Saladin je kristjanom dovolil romanje v Jeruzalem in jim prepustil baziliko Svetega groba. Ponovno je dovolil Judom, da se vrnejo v mesto.

Pod ajubidsko dinastijo Saladina se je začelo obdobje velikih investicij v gradnjo hiš, trgov, javnih kopališč in romarskih domov ter ustanovitev verskih zadolžnic. Vendar pa je v večjem delu 13. stoletja Jeruzalem nazadoval v status vasi zaradi padca strateškega pomena mesta in notranjih dinastičnih bojev.

Za konec besede pesnika Juda, Yehuda Amichaija, ki ga mnogi vidijo kot največjega sodobnega pesnika Izraela. V nekem intervjuju je opazoval turiste ob rimskih ostankih v mestu Jeruzalem. »Odrešenje, mir bo prišlo,« piše Amichai, »šele ko bo vodnik svoji skupini pripovedoval: 'Vidite? To je obok iz rimskega obdobja. Vendar to ni pomembno: poleg njega, levo in navzdol malo, sedi človek, ki je za svojo družino kupil sadje in zelenjavo.'« Za Amichaija je bistvena sedanjost in človeški odnosi v sedanjosti. Ti potrebujejo pozornost in ne muzej preteklosti, če naj Jeruzalem, mesto miru in blagoslova, (do)živi svojo poslanstvo.

LITERATURA

BibleWorks 8: Software for Biblical Exegesis. (Norfolk, Virginia: BibleWorks, LCC, 2009). CD-ROM.

Brown, Raymond E. 2008. Uvod v Novo zavezo. Celje; Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba.

Daniélou, Jean in Marrou, Henri Irénée. 1988. Zgodovina Cerkev. 1. Od začetkov do Gregorja Velikega: [I.-VI. stoletje]. Ljubljana: Družina.

De Vaux, Roland. 1997. Ancient Israel: Its Life and Institutions. Michigan: Grand Rapids.

Jelinčič Boeta, Klemen. 2010. Uvod v judovstvo. Celje: Mohorjeva družba.

Matjaž, Maksimiljan. 2017. Eksegeza evangelijev: »Kaj pa vi pravite, kdo sem?« (Mr 8,29) Ljubljana: Teološka fakulteta.

Palmisano, Maria Carmela. 2014. Eksegeza Peteroknjižja: »Ker je ljubil tvoje očete« (5 Mz 4, 37). Ljubljana: Teološka fakulteta.

Peklaj, Marijan. 1997. Biblična geografija z arheologijo. Ljubljana: Društvo študentov teologije.

Unterman, Alan. 2001. Judovstvo: mali leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga.

<http://biblehub.com/>

<http://www.blueletterbible.org/>

<http://www.hebrew4christians.com/index.html>

¹ Besedilo je nastalo kot priprava na intervju v radijski oddaji *Glasovi svetov* (voditelj Goran Dekleva). Avtor se je pri pripravi opiral na različne vire, ki v besedilu niso sprotno navedeni.

² Po Svetem pismu je bil Jeruzalem v tem času znan kot Jebus, po prebivalcih Jebusejcih. Po Svetem pismu so Jebusejci (יְבוּסִי) kanaansko plemo, ki so naselili Jeruzalem pred Izraelovo osvojitvijo (Jozue (11,3 in 12,10), kralj David (2 Samuel 5,6-10)). Sveto pismo navaja, da je bil Jeruzalem pred tem dogodkom znan kot Jebús (Sod 19,10-11; 1 Krn 11,4), vendar se zdi to dvomljivo.

³ Amarnska pisma iz 14. stol. pr. K. vsebujejo osebno korespondenco med mestnim glavarjem mesta Urusalim, Jeruzalema, in njegovim nadrejenim faraonom (Amenotep III). Amarnska pisma (korespondenca) je arhiv, napisan na glinenih tablicah, ki je predvsem sestavljen iz diplomatske korespondence med egiptovsko upravo in njenimi predstavniki v Kanaanu in drugje v času Novega kraljestva.

⁴ Po klasičnem starozaveznem nazoru so modrost, oblast in moč božanske (ga izvora). Daniel tako lahko vzkligne: »Hvaljeno bodi Božje ime od vekov na veke, kajti njegovi sta modrost in moč. On spreminja čase in dobe, odstavlja kralje in postavlja kralje; daje modrost modrim in razumnost razumnim.« (Dan 2,20-21)

⁵ Judovski običaj, Postava, prepoveduje pokop mrtvih znotraj mesta (mestnega obzidja). In omenjena bazilika z grobnico se v resnici nahaja izven starega mesta Jeruzalem. Danes to ni več razvidno, saj je Jeruzalem doživel mnogo širitev in arhitekturnih sprememb, vendar pa se je kraj Golgota, kraj lobanj, torej kraj, kjer je Jezus bil križan in položen v grob, nahajal izven mestnega obzidja Jeruzalema.